

ÜSKÜP MİLLİ KÜTÜPHANEDE BULUNAN BİR MECMUA VE BU MECMUADAN BİR DESTAN: KISSA-İ AZRAİL, DOĞAN, CEBRAİL, GÖĞERCİN¹

A Corpus of The National Library in Skopje and a Narrative Poem from This Corpus

Gönderim Tarihi: 22.08.2016

Kabul Tarihi: 04.11.2016

Satı KUMARTAŞLIOĞLU*

ÖZ: Günümüzde gerek kütüphanelerde gerekse şahıslarda bulunan yazma eserler, Osmanlı mirasının en değerli eserleridir. Bu yazma eserler, Türk kültürünü tanımak ve tanıtmak açısından bize eşsiz malzeme sunmaktadır. Genellikle “cönk” ve “mecmua” olarak adlandırılan bu eserler, pek çok alanla ilgili bilimsel incelemeye tabi tutulabileceği gibi, özellikle Osmanlı dönemi Türk dili ve edebiyatını çeşitli açılardan araştırmak için kaynak teşkil etmektedir. Yazma eserler, günümüzde çeşitli kurumlar vesilesiyle tespit edilip dijital ortama aktarılmaktadır. Bu aşamadan sonra yazma eserlerin transkribe edilerek, bilimsel araştırmalarda kullanılır duruma getirilmesi gerekmektedir.

Bu yazı, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Milli Kütüphane (National And University Library-St. Clement of Ohrid)'de bulunan OMCT I/170 numaralı mecmuadaki bir metin üzerinedir. Metin, mecmuanın 1b-2b sayfaları arasında olup “Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin” başlığını taşımaktadır. Mesnevî nazım biçimiyle yazılmıştır ve beyit sayısı 36'dır. Manzum dinî destan türü arasında değerlendirilebilecek metnin bazı nüshaları Şükrü Elçin, Nurettin Albayrak ve Namık Aslan tarafından okunmuş ve bazı açılardan incelenmiştir. Eserin nüshalarından yola çıkılarak eserin müellifi hakkında “Kirdecı Ali” ismi öne sürülmüştür.

Balkan coğrafyasında, özellikle Makedonya'da Osmanlı mirası bütün kültürel unsurlarıyla günümüzde de yaşamaktadır. Yazıda ele alınan “Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin” başlıklı metin, şekil, içerik, işlev gibi açılardan mukayese edilerek incelenecek; Osmanlı mirasının dil ve edebiyat yönü, Balkan coğrafyasındaki yansımalarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dâstân-ı Güvercin, Hazret-i Muhammet, Mucize, Manzum Dinî Destan.

¹ 14-17 Ekim 2015 tarihleri arasında Sakarya Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi/Necatibey Eğitim Fakültesi/Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü/Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, satileri@hotmail.com.

ABSTRACT: Manuscripts that found both in libraries and persons today are the most precious works of the Ottoman heritage. These manuscripts offer us unique material in terms of know and acquaint the Turkish culture. Generally “conk” and “mecmua” called these works be source for investigating from various aspects Turkish language and literature of the period of Ottoman, as they can be subjected to many different scientific research. Manuscripts are transferring to dijital media being determined on the occasion of various institutions, now. After this stage, the manuscripts needs to be used in scientific research by transcribing the of these.

This paper, on a text in corpus numbered OMCT I/170 located in the National Library (National And University Library-St. Clement of Ohrid) in Skopje capital of Macedonia. The text is between 1b-2b pages of corpus and title of title text is “Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin”. The text is written with mesnevi verse form and the number of couplet of the text is 36. Some copies of the text can be considered among verse religious narrative poem genre was read and studied in someways by Şükrü Elçin, Nurettin Albayrak and Namık Aslan. It is suggested name of “Kirdeci Ali” about the author’s work based on copies of work.

In the Balkans, especially in Macedonia Ottoman heritage lives today with all the cultural elements. The text titled “Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin” will be discussed in the papers will be examined such of shape, content, function by comparing; will be discussed language and literature aspects of Ottoman heritage with the reflection in the Balkans.

Keywords: Dâstân-ı Güvercin, Hazret-i Muhammet, Miracle, Verse Religious Narrative Poem.

GİRİŞ

Balkan coğrafyası bugün Türk kültürünün izlerini sürebildiğimiz ve Osmanlı mirasına sahip olan coğrafyalardan biridir. Bu coğrafyanın bir parçası olan Makedonya da, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrıldıktan sonra Türk kültürünün hala canlı bir şekilde yaşadığı ve Türkçenin konuşulduğu yerlerdendir. Bu nedenle Makedonya bize, Türk kültürü, tarihi ve edebiyatı konusunda araştırma yapabilecek pek çok malzeme sunmaktadır. Özellikle Osmanlı mirasının en değerli eserlerinden sayabileceğimiz “cönk” ve “mecmua” olarak adlandırılan el yazması eserler, bugün Makedonya’nın çeşitli kütüphanelerinde ve şahısların ellerinde bulunmaktadır. Genelde Türk kültürü ve özelde Türk edebiyatı açısından çok kıymetli olan bu eserlerin tespit edilip dijital ortama aktarılması, bu eserlerin okunup çeşitli bilimsel incelemelere tabi tutulması açısından önem arz etmektedir. Makedonya’da Üsküp Milli Kütüphanе’de bulunan el

yazması eserler, TİKA'nın desteğiyle Yaşar Aydemir ve Abdülkadir Hayber tarafından kataloglanmış (Aydemir ve Hayber 2007), Yunus Emre Enstitüsü tarafından ise dijital ortama aktarılmıştır. Bu yazma eserler, geçmişten günümüze Osmanlı mirasını aktaran bir köprü vazifesi görmektedir. Bu açıdan bu eserlerin transkribe edilip okunarak, bilimsel araştırmalarda kullanılır duruma getirilmesi gerekmektedir. Bu yazıda, Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Milli Kütüphane (National And University Library-St. Clement of Ohrid)'de bulunan OMCT I/170 numaralı mecmuadaki bir metin ele alınmıştır.

Metnin bulunduğu mecmuanın yazarı ve tarihi belli değildir. Mecmua, manzum ve mensur karışık biçimdedir. 88 varaklı mecmuanın ebatları 175x110-120x87; 130x90 mm. ölçülerinde olup cilt dağınıktır. Sayfalardaki satırlar 8 ilâ 13 arasında değişmektedir. Mecmua nesih yazı ile tertip edilmiştir. Metnin çoğu harekeli olup manzum ve mensur karışık biçimdedir (Aydemir ve Hayber, 2007: 300). Eserde manzum dinî destanlar, ilâhîler, çeşitli dualar ve hutbe örnekleri bulunmaktadır. Bu yazıda ele alınan metin, mecmuanın 1b-2b sayfaları arasında olup "Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin" başlığını taşımaktadır. Metin, başka bazı nüshalarda "Dâsitân-ı Hamâme" başlığını taşımaktadır (Elçin, 1997: 266; Aslan, 2006). Metin bu yazıda, şekil, içerik, işlev gibi açılardan mukayese edilerek incelenmiş; Osmanlı mirasının dil ve edebiyat yönü, Balkan coğrafyasındaki yansımasıyla ele alınmıştır.

"Manzum dinî destan" türü arasında değerlendirilebilecek metin, Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra oluşan dinî-tasavvufî Türk edebiyatının ilk örneklerindedir. Agâh Sırrı Levend'in "ümmeî çağı Türk edebiyatı" olarak nitelendirdiği (Levend, 1989: 35) bu dönemde, İslâmî kaideler ve İslâmî yaşam tarzı, halka edebî eserler vasıtasıyla öğretilmeye ve telkin edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemin edebî eserlerinin önemli bir kısmı "manzum dinî destan" niteliğindedir. Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u dışındaki manzum dinî destanlar 14. yüzyılda teşekkül etmiştir (Levend, 1988: 123). Epik ve didaktik nitelik taşıyan bu eserler, aruz vezniyle ve mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Müslüman olan, fakat İslam bilgisi geniş olmayan Türk halkına bu eserler vesilesiyle peygamberin hayatı, ilk Müslümanların savaş ve maceraları, ahirete ait hikâyeler vb., fakih, şeyyad ve meddahlar tarafından aktarılmıştır. Bu eserlerin çoğu Arap kaynaklı olup, peygamberlerin hayatını ele alan sîret tarzı eserler, Kur'an tefsirleri, Müslüman, Arap ve Türk memleketlerinde meydana gelen dinî ve tasavvufî menkıbeler, manzum dinî destanların temelini teşkil etmektedir (Kocatürk, 1964: 143). Ayrıca Hz. Ali gibi İslam büyüklerinin cenkleri de manzum dinî destanlar ile dile getirilip Müslüman Türk toplumuna aktarılmıştır (Çetin 1997). Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli yapıtında, manzum dinî destanların ilk teşekkülü ve yayılmasını şu sözlerle ifade etmiştir: "Bütün

bunlar, Müslümanlığın, Suriye'ye, Irak'a, İran'a, Türkistan'a ve Mısır'a yayılması, Hind ve Yunan kültürüyle de kaynaşması neticesinde, İspanya, Tunus, Fas, Cezayir, Mısır, Yunan, Sümer, İran, Türk ve Hind hikâyeleriyle karışarak, tıpkı eski Asya edebiyatında olduğu gibi, yeni bir İslâmî hikâyeler ırmağı hâlini aldı. Anadolu'da politik ve sosyal türk hayatı kökleştiği zaman, bütün islâm âlemi, öz ve kaynak itibarıyla insanlığın ortak malı, fakat ruh, dil ve ana konu bakımından Müslümanlığın eseri olan bu hikâyeler tufanının istilâsı altında idi. Onikinci yüzyılda Ahmet Yesevi bu destanlardan ilham almıştı. Onüçüncü yüzyıldan itibaren, Anadolu türkleri de samimi bir imân ve coşkun bir heyecanla bu bitmez tükenmez kaynaktan kana kana gıdalandılar. Bu eserleri tercüme, nakil, değiştirip geliştirme yoluyla kendi dillerine malettiler. Bunları Müslümanlığı kökleştirme ve yayma vasıtası yaptılar. Kültür ve edebiyatlarının geniş bir kısmını da bunlar üzerine kurdular” (Kocatürk, 1964: 143-144). Eski Türk kültüründen unsurlar ile fantastik öğeler de içeren manzum dinî destanlar, halka hitap ettiği için sade bir dille yazılmış olup döneminin dil özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bu tip eserlerde özellikle eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerinin izlerini takip etmek mümkündür.

Bu yazıda değerlendirilen “Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin” başlıklı manzum dinî destan, mevlit metinlerinin içinde de yer alan ve yaygın olarak okunan manzum dinî destanlardandır. Metnin bazı nüshaları Şükrü Elçin (1997), Nurettin Albayrak (1993), Namık Aslan (2006), Muhammet Kuzubaş (2008), Osman Erciyas ve Duygu Oruç (2013) tarafından okunmuş ve bazı açılardan incelenmiştir. Burada Üsküp Milli Kütüphanesi’de bulunan OMCT I/170 numaralı mecmuadaki bahsi geçen metin, eserin müellifi, metnin şekli, içeriği ve işlevi açısından değerlendirilecektir.

ESERİN MÜELLİFİ

Eserin nüshalarından yola çıkılarak eserin müellifi hakkında “Kirdecî Ali” ismi öne sürülmüştür. Kirdecî Ali’nin hayatı hakkındaki bilgiler eserlerinden elde edilenlerle sınırlıdır. Manzum dinî destanların 14. yüzyılda tespit edilmeye başlamasından ve şairin isminin geçtiği Kesik Baş Destanı’nın en eski nüshasının 1460-61’de istinsah edilmesinden hareketle şairin 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında yaşadığı (Kocatürk 1964: 145), “kirde” kelimesinin “tandır ekmeği, pide” anlamına gelmesi nedeniyle ekmekçilikle uğraştığı (Argunşah 2002: 9-10), bu lakattan dolayı da Ahilik teşkilatı mensubu olduğu (Çetin 1997: 59) tahmin edilmektedir. Yazdığı düşünülen manzumelerin bir kısmının sonunda adı “Kethudâ Ali” veya “Aliyyü’ddîn” olarak geçmektedir (Ocak 1989: 12-13). Ayrıca isminin geçtiği manzumelerde “*Bunu diyen Kirdecî Ali durur / Konya’da Mevlânâ’nın kulu durur*” (Kocatürk 1964: 147) beyti de onun Mevlevî olduğunu düşündürmektedir. Araştırmacılar, Kirdecî Ali’nin

Güvercin Destanı'nın yanı sıra Kesik Baş Destanı, Ejderha Destanı, Hikâye-i Delletü'l-Muhtel, İsmail Destanı gibi eserlerinin olduğunu öne sürmektedirler (Argunşah, 2002; Çelebioğlu, 1999: 78; Ocak, 1989; Özdemir, 1975). Ayrıca Âmil Çelebioğlu da Güvercin destanını (Dâsitân-ı Hamâme) XIV. yüzyılda yazılmış ve müellifi bilinen bir destan olarak vasıflandırmış, müellifinin Kirdecî Ali olduğunu belirtmiştir (1999, 77).

Araştırmacılar bu destanın müellifinin Kirdecî Ali olduğunu öne sürseler de, destanın başka bazı nüshalarında ya başka bir şair ismi geçmekte ya da incelediğimiz nüshada olduğu gibi hiçbir şairin ismi geçmemektedir. Örneğin "Destan-ı Göğercin" başlığı ile Namık Aslan tarafından okunan bir nüshada eserin sonunda Müdâmî ismi geçmektedir (Aslan, 2006: 199). Vasfi Mahir Kocatürk'ün elinde bulunan 1461 tarihli yazmada bulunan Güvercin destanında Sadık Veli ismi geçmektedir. Fakat Kocatürk, bu ismin destanın müellifi olmadığını, destanı yazan veya okuyan müellif yerine kendi ismini koyduğunu belirterek hikâyenin müellifinin Kirdecî Ali olduğunu öner sürmüştür (Kocatürk, 1964: 147). Fakat Türk edebiyatında başlangıçta tercüme ve adaptasyon yoluyla yazılan manzum dinî destanların bazılarının şairi olarak eserlerde isim geçse de, bunların bu eserlerin gerçek şairi olup olmadığını saptamak güçtür. Güvercin destanı örneğinde olduğu gibi manzum dinî destanların bir kısmında şair adı geçmezken, bir kısmı ise değişik yazmalarda farklı kişiler adına kaydedilmiştir. Bu isimlerin ise destanları söyleyenler mi, yazıya geçenler mi, yoksa anlatanlar mı olduğu konusunda belirsizlikler vardır (Özdemir, 1975: 125; Çetin, 1997: 58). Manzum dinî eserlerin müellifleri konusunda Vasfi Mahir Kocatürk, "Sekiz-on asırdan beri yüzlerce, binlerce defa kopye edildikten sonra yazmaları günümüze kadar gelen bu hikâyelerin bir kısmı anonim durumdadır, yani elden ele yazıldıkça müellif adları değiştirilmiş ve kaybolmuştur" (Kocatürk, 1964: 144) diyerek bu tarz eserlerin anonim nitelikte olduğunu belirtmiştir. Câmilerde, tekkelerde, konaklarda, ordugâhlarda, kıssas, meddah, muarriif gibi adlar verilen kimselerin halka okuduğu (Kocatürk, 1964: 144) bu eserlerin müelliflerinin zamanla musannif veya okuyanların isimleriyle değişmesi, eserlerin okunup aktarıldığı ortam ve dönemin özellikleri itibarıyla gayet tabii bir durumdur. Bu nedenle incelediğimiz Güvercin destanının bazı nüshalarında Kirdecî Ali ismi geçse de, Kirdecî Ali ismini bu destanın müellifi olarak göstermek zor bir durumdur.

METNİN ŞEKLİ

Metin, 36 beyitle mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır. Aruzun "Fâilâtün Fâilâtün Fâilün" vezni kullanılmıştır; fakat vezin kusurludur. Eserin diğer nüshalarında da hacim farklı farklıdır. Örneğin eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki

“3430” da kayıtlı nüshası 43 beyittir (Aslan, 2006). Diğer bazı nüshalarda ise 30, 32, 34, 40 beyitli hacimler karşımıza çıkmaktadır (Erciyas ve Oruç, 2013: 1399). Görüldüğü gibi Güvercin destanı hacim açısından oldukça kısa bir mesnevîdir. XIV. yüzyılda telif edilen diğer manzum dinî destanlar genellikle kısa mesnevîlerdir (Çelebioğlu, 1999: 44).

Yazma ve matbu metinlerde mesnevî nazım biçimi ile yazılan Güvercin destanı Türkmenistan sahasında Mahtumkulu tarafından “Gökce Kepderi” ismiyle dörtlükler halinde yazılmıştır (Güzel, 2014:734-735). Farklı manzum dinî destanların Anadolu sahasında dörtlükler halinde yazılmış nüshaları da mevcuttur (Kumartaşlıoğlu, 2014: 256). İncelediğimiz manzum dinî destanın Türkmenistan sahasında da farklı bir şekil ve isimle karşılaşılmaması, mevzunun kaynağı ve yaygınlığı konusunda daha farklı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Fakat bu konu, bu çalışmanın kapsam ve sınırlarını aşmaktadır.

“Güvercin” destanı mecmualar arasında en çok rastlanılan manzum dinî destanlardan birisidir. Bu destanın mevlit metinleri arasında da yer alması (Albayrak, 1993: 88), mevlit gibi dinî toplantılarda okunduğunu ve halk arasında yaygın olarak bilindiğini göstermektedir. Güvercin Destanı, Kesik Baş Destanı, Geyik Destanı gibi manzum dinî destanlar genellikle halka hitap eden ve halk arasında çeşitli toplantılarda okunan eserlerdir. Bu eserlerin meddah ve kıssahanlarca okunurken dinleyenler tarafından yazıya geçirilmesi (Öztürk, 2003: 139), yazıldıktan sonra çeşitli toplantılarda farklı kişilerce defalarca tekrarı, müstensihlerin metne katkıları gibi nedenlerle, metinlerin gerek hacim, gerek şekil, gerekse de dil ve ifadelerinde farklılıklar oluşturmuştur. Hatta müstensihlerin isimlerinin müellif ismi gibi zikredildiği durumlar olmuştur. Bu nedenle incelediğimiz destan metninin müellif ismi olarak çeşitli araştırmacılarca Kirdecî Ali ismi zikredilse de, daha önce ifade edildiği üzere bu tarz eserlerin müelliflerini belirlemek neredeyse imkânsızdır. İncelediğimiz destanın diğer nüshalara göre hacim farklılığı, şairinin zikrinin geçmemesi de bu durumla ilgilidir. Bu açıdan mesnevî nazım biçimiyle ve aruz vezniyle yazılmış olsa da bu metinleri, Divan edebiyatı ürünü olarak değerlendirmek ve Divan edebiyatı inceleme metodları kullanarak incelemek yanlış olur. Zira çeşitli halk toplantılarında halka hitaben okunan bu destanların nüshaları hem dil ve ifade hem de hacim açısından değişiklik ve çeşitlilikler göstermektedir. Bu eserler geleneksel olarak aruz vezniyle yazılsa da, aruzun destanlara uygulanışı kusurludur. Çünkü sanat kaygısı gütmeyen öğretmek amacıyla yazılmışlardır. İşlev açısından edebî değil didaktik bir nitelik taşıdığından, bu eserleri bireysel eserler olarak değil halka mal olmuş eserler olarak nitelendirmekte fayda vardır.

METNİN İÇERİĞİ

“Manzum dinî destan” olarak isimlendirilen bu eserler, Hazret-i Muhammet, Hazret-i Ali ve diğer İslâm büyükleri hakkındaki hikâyeleri ele almaktadırlar. İslâm dininin tesiriyle ortaya çıkmış bu tarz eserler, 13. ve 14. yüzyıldan sonra teşekkül etmeye başlamışlardır. İslâm dininin kaidelerini halka İslâm büyüklerinin hayatlarından örneklerle ve sade bir dille benimsetmek maksadıyla didaktik bir nitelikte yazılmışlardır (Levend, 1988: 123; Elçin, 1997a: 266). Kaynağını Kur’an, hadis, tefsir vb.den alan bu hikâyeler, zamanla “isrâiliyât” adı verilen vaka, şahıs, zaman ve mekân gibi unsurlarla da detaylandırılmışlardır. Kıssahanların metinlere olan katkıları da eserlerin teşekkül ettikten sonra şekillenmesinde etkili olmuştur (Aydemir, 2015: 18). Bu tarz eserlerin ortaya konmasındaki amaç, bir sanat eseri oluşturmak değil, İslâm’ı halka İslâm büyüklerinin hayat hikâyeleri ile anlatmak ve aktarmak, bu eserler vasıtasıyla örnek hayatlar sunmak ve İslâm’ın ideal insan tipini ortaya koymaktır. Bu nedenle pek çok vezin ve kafiye kusurları bulunan bu eserlerde asıl olan eserin içeriği ve özüdür. Bu açıdan içerik itibarıyla manzum dinî destanlar, didaktik nitelikte eserlerdir.

Âmil Çelebioğlu, XIV. yüzyıl mesnevîlerini konuları açısından şu şekilde tasnif etmiştir: Mevzuları Hazret-i Peygamber ile ilgili olanlar (Kıssa-i Mukaffa, Muhammed Hanefî Cengi, Kesikbaş Destanı, Ejderha Destanı, Cenâdil Kalesi, Adn kalesi vs.), gazavât-ı Ali türünden eserler, ahlâkî, tâlimî ve nasihatnâme türünden eserler (Kıssa-i Mukaffa, Muhammed Hanefî Cengi, Kesikbaş Destanı, Ejderha Destanı, Cenâdil Kalesi, Adn kalesi vs.), kısmen dinî, destânî sayılabilecek macera mesnevîler (Ferahnâme, Dâsitân-ı Hz. İsa, Temîm-i Dâri Hikâyesi), aşk ve macera türünden mesnevîler (Mantikut-Tayr, Garibnâme, Fakrnâme, vâsf-ı Hâl, Hurşidnâme, bahtiyarnâme, Yusuf u Zelfîha, Ahmed Harâmî Destanı, Yiğit Destanı, İşknâme), tasavvufî mesnevîler (Mantuku’t-Tayr, Garibnâme, Fakrnâme, Vâsf-ı hâl, İbtidânâme Tercümesi), menkabe türünden eserler (Kerâmât-ı Ahi Evran, Menâkıbe’l-Kudsiyye, Maktel-i Hüseyin, İskendernâme, Mansurnâme, Dâsitân-ı İbrahim Edhem) (Çelebioğlu, 1999: 43-44). Güvercin destanı, içerik açısından Çelebioğlu’nun yaptığı tasnife göre ilk sıradaki mevzuları Hazret-i Peygamber ile ilgili olan mesnevîler arasında yer almaktadır. Nitekim ele alınan Güvercin destanı, Hazret-i Peygamber’in başından geçmiş bir olayı ve bu olay karşısına Hazret-i Peygamber’in takındığı tavrı ele almaktadır.

Cahit Öztelli, dinî destanları içerik açısından beş grupta incelemiş, Güvercin destanını ise ilk grupta değerlendirmiştir. Bu ilk gruptaki eserler, “*Tümden Tanrı’ya sığınma ile yardımını sağlama, peygamber Muhammed’in iyi ahlakı ve gerçek yaşantısı ile bilgisi bulunmayan; yazarlar tarafından hayalî olarak yaratılmış muc-*

zeleri, yine onun yakınları, gerçek yaşamları ile ilgisi olmayan, fakat dinî terbiyeye dayanan serüvenlerini konu alan hikâyelerdir.” (Öztelli, 1976: 346).

“Kıssa-i Azrail, Doğan, Cebrail, Göğercin” başlığını taşıyan destanda, güvercin ve doğan kılığına giren iki meleğin Allah’ın emriyle Hazret-i Peygamber’i sınaması ve Hazret-i Peygamber’in de sınavdan başarıyla geçmesi hikâye edilmektedir (Aslan, 2006). Bahsi geçen manzum dinî destanın özeti şöyledir: Bir gün ikinci namazından sonra Hazret-i Peygamberin dizine bir güvercin konar. Ağlayarak ondan yardım ister. Bir doğan gelirse, onu doğandan saklamasını söyler. Eğer kendisini üç gündür kovalayan doğana onu verirse yavruları aç kalacaktır. Güvercini işiten Hazret-i Peygamberin gözleri dolar, onun yenine saklanmasına izin verir. O anda doğan, Peygamber’in karşısına çıkar, avını kendisine vermesini ister, aksi takdirde ahrette kendisinden davacı olacağını söyler. Çünkü doğanın kendisini aç bekleyen altı tane yavrusu vardır. Hazret-i Peygamber güvercin yerine bir koyun vermeyi teklif eder, fakat doğan kabul etmez. Hazret-i Peygamber kendi etinden kesip doğana vermeyi teklif eder. Doğan bunu kabul eder. Bıçak getirirler. Hazret-i Muhammed bıçakla kendi tenini kesmeye çalışır, fakat bıçak kesmez. O esnada güvercin silkinerek Cebrail, doğan silkinerek Azrail olur. Melekler Allah’ın isteğiyle bu şekilde geldiklerini söylerler ve kendisinden şefahten isteyerek geri dönerler. Bu destanda Hazret-i Muhammed, destanda geçen olayda göstermiş olduğu tavır nedeniyle halka ideal insan tipi olarak sunulmaktadır.

METNİN İŞLEVİ

Manzum dinî destanlar, İslâmî inanış, ahlâk, örf ve âdetleri telkine çalışan eserlerdir (Elçin, 1997a: 266). Dolayısıyla didaktik nitelikte olup İslam öğretilerini halka öğretmek için yazılmışlardır. İslâm dini, insanlara yalnızca ibadet etmeyi emretmez, günlük hayatta doğru, dürüst ve temiz ahlaklı bir insan olmayı emreder. İslam dininin Müslümanlara sunduğu böyle bir ideal insan tipi ise Hazret-i Muhammed’tir. Kur’an-ı Kerim ve hadisler, Hazret-i Muhammed’in ahlakını çeşitli kıssa ve ifadelerle aktarmaktadırlar. Bunun yanı sıra tefsir, fıkıh gibi kitaplar da bu açıdan önemli kitaplardır. Fakat Hazret-i Muhammed daha geniş kitlelere, halka daha çok kıssa, hikâyeye, destan gibi edebî metinler aracılığıyla aktarılmıştır. Bu çalışmada ele alınan metin, Hazret-i Muhammed’in güzel ahlakını anlatmak için rivayet edilmiş bir destandır. Hazret-i Muhammed’in ahlakını halka doğrudan anlatmak yerine, böyle temsilî bir hikâyeye ile aktarmak daha etkileyici ve akılda kalıcıdır. Bu destan ile insanlara Hazret-i Muhammed gibi şefkatli ve yardımsever olmanın kıymeti, ne olursa olsun sözünde durmanın önemi vurgulanmaktadır. Bu destanda Hazret-i Muhammed, insanlara model bir şahsiyet ve ideal insan tipi olarak sunulmuştur.

SONUÇ

Geçmişte Anadolu'da birtakım toplantı ve meclislerde yaygın bir şekilde okunmuş ya da anlatılmış olan ve bu gün mecmualarda bulabildiğimiz dinî destanlar, Balkan coğrafyasında da yaygın bir şekilde okunmuştur. Nitekim İstanbul'un fethinden önce başlanan Balkan coğrafyasının fethi, bu topraklara Türk göçünü de beraberinde getirmiştir. Anadolu'dan Balkanlara gelip yerleşen Türkler, Anadolu Türk kültürünü de bu coğrafyaya taşımışlardır. Dolayısıyla Anadolu'daki dinî-tasavvufî faaliyetler ve bu faaliyetlere bağlı olarak oluşturulan edebî ürünler Balkan coğrafyasında da var olmuştur. Türk kültürünün izlerini bugün de takip edebildiğimiz Balkan coğrafyasında bulunan mecmualar taranıp incelendiğinde, manzum dinî destanların hiç de azımsanmayacak sayıda olduğu görülür. Üsküp Milli Kütüphanedeki diğer bazı mecmualarda da bu tarz manzum dinî destanların bulunması, Anadolu dışında Balkan coğrafyasında bu destanların okunduğunu ve dolayısıyla İslam dini ve kültürünün bu eserler vesilesiyle Balkan coğrafyasında yayıldığını göstermektedir.

Bu tarz eserler, mesnevî nazım biçimi ve aruz vezni ile yazıldıkları için genellikle Divan edebiyatının inceleme alanında değerlendirilmektedir. Oysaki bu metinlerin telifleri genellikle 13.-15. yüzyıllar arasında yapılmıştır; bu yüzyıllarda Divan Edebiyatı-Halk Edebiyatı ayrımı yapmak mümkün değildir. Pek çok varyantı olan ve cönk ve mecmualarda yer alan manzum dinî destanlar, şekil ve vezin açısından da genellikle kusurludur. Halka hitap ettiği için bu metinlerin dili sade olup edebi sanat kullanımından ve ağıdalı ifadelerden uzaktır. Bunun yanı sıra örneğin yazıda ele alınan "Güvercin destanı" düşünüldüğünde, bu destanın pek çok varyantı vardır; bazı varyantlardan yola çıkarak bu destanı telif edenin "Kirdecî Ali" olduğu söylenebilir de bunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Çünkü metinler zamanla ve müstensihlerin de etkisiyle anonimleşerek halka mal olmuştur. Bu nedenle bu eserleri bireysel eserler olarak değil, halka mal olmuş eserler olarak değerlendirmek gerekir. Bu açıdan bu tarz eserler için edisyon-kritik yapmak da anlamsız olur. Çünkü manzum dinî destanlarda asıl olan biçim değil, içerik ve öz"dür. Bu nedenle metinleri bu açıdan ele almakta fayda vardır.

METİN**1b****Kıssa-i 'Azrâ'il Doğan Cebrâ'il Göğercin**

1. Hak resûlinden rivâyet bir haber
Gör ne buyurdu ol resûl-ı mu'teber
2. Çün ikindi namazın resûl kılmış idi
Du'â idüp el yüze silmiş idi
3. Sağ yanından bir göğercin key uçar
Kondu resûlün dizine yaşlar saçar
4. Yâ resûlullah şefâ'at eylegil
Bir doğan gelürse beni gizlegil
5. Gizler isen gizle ya şimdi gelür
Yavrularım yâ resûlullah öksüz kalur
6. Üç gün oldu ol doğan kovar beni
Canım almak kasd ider arar beni
7. Gizlemezsен vir destur uçayım
Uça uça dağa taşa kaçayım
8. Çün resûl işitdi bu sözleri
Yaşıla toldu mübârek gözleri
9. Resûl eyder gir yeñüme ey hümam
Çünkü geldin her işin oldu tamam
10. Uçuban girdi resûlün yeñine
Hem sığındı Tanrı'nın takdîrine
11. Ol sa'at indi havadan bir toğan
Yeri göğü ditredüp kılur fiğân

12. Geldi dir yâ resûl vir avumı baña
Yohsa âhiretde da'vacı olam sanâ

2a

13. Bunca gündür kim havadan süzerim
Durmayup oturmayup ben gezerim

14. Ol benim avımdur gizlemegil
Ben kapuna düşmişim yüzlemegil

15. Resûl eyder bir koyun virem saña
Tek bağışla göğercini sen baña

16. Ol doğan eyder koyun almazım
Ben bu göğercin dadın anda bulmazım

17. Ol benim avımdur virgil anı
Boynuna almagıl ol altı kanı

18. Altı yavrım açdurur bakar yola
Sen anı terk eylemeñ nite ola

19. Resûl eyder âdem eti tatludur
Sözüm işit söz işitmek kutludur

20. Kendi etimden kesüp virem saña
Gel bağışla bu göğercini sen baña

21. Râzı oldu doğan işbu işlere
Çün resûlün etin yiyüp sevine

22. Buyurdu tez getirün bir bıçak getürdiler
Hep sahâbeler kayğulu oturdılar

23. Sağ eline bıçağı aldı resûl
Çaldı kendi canına sahib usûl

24. Kesemedi çünkim tenini ol bıçak
Nice kessin kesme didi ana Hak

25. Bakardı ol doğan bu işlere
Çün resûl bakmadı teşvîşlere

2b

26. Silkinüp göğercin oldu Cebrâil
Hem doğan silkindi oldu Azrâ'il

27. Ol arada ikisi ağlaştılar
Hem resûlün ayağına düşdiler

28. Bizi makdûr dutgil ey kân-ı safâ
Ya resûl ya MuhammedMustafâ

29. HakÇalabın destûriyla geldik saña
Zâhir oldu lutf u ihsânın bize

30. Olmayaydın yaratılmazdı felek
Ne beşer yaratılırdı ne melek

31. Ana şefâ'at kân-ı mürselleriñi
Sensin âhir ins ü cinniñ serveri

32. Hem Hüda'nın sevgülü peygamberi

33. Bize yarın şefâ'at eylegil
KamumızıHak katında dilegil

34. Biz senin eğer meleğın bilmiş idük
Şefkatini isteyü gelmiş idük

35. Çün resûlden dilediler bunlar dilek
Yine dönüp gitdi ol iki melek

36. Bu arada çünki hanım ol tamam
Vir salavât Mustafa'ya vesselâm

KAYNAKÇA

- Albayrak, N. (1993). *Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri [Kaynakları ve Metin Tesisi]*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Argunşah, M. (2002). *Kirdecî Ali*. Ankara: KB Yayınları.
- Aslan, N. (2006). Manzum Dinî Hikâyeler ve Kirdecî Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni Güvercin ve Geyik Destanları). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20: 189-207.
- Aydemir, A. (2015). *Tefsirde İsrâiliyyat*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aydemir, Y. ve Hayber, A. (2007). *Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu*. Ankara: Tika Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1999). *Türk Mesnevî Edebiyatı 15. yy. kadar (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çetin, İ. (1997). *Türk Edebiyatında Hazret-i Alî Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (1997a). Kirdecî Ali'nin Güvercin Destanı. *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları, 266-268.
- Elçin, Ş. (1997b). Kirdecî Ali'nin Kesik Baş Destanı. *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları, 439-443.
- Erciyas, O. ve Oruç, D. (2013). "Güvercin Destanları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Turkish Studies*, 8: 1397-1406.
- Kocatürk, V. M. (1964). *Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2014). Kur'an Kıssalarının Dinî Edebiyata Tesirine Bir Örnek: Dâstân-ı Hazret-i İbrahim. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, XXXVI: 249-277.
- Kuzubaş, M. (2008). Manzum Bir Destan Kitabı (Destân-ı Veysel Karânî, Vefât-ı Hazret-i Fâtıma, Vefât-ı Hazret-iİbrâhîm, Hikâyet-i Güvercin, Hikâyet-i Geyik). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (2): 304-340.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, A.S. (1989). Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 135-80.

- Güzel, A. (Ed.) (2014). *Mahtumkulu Dîvânı Türkmençe-Türkçe*. (Haz. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Prof. Dr. Ali Duymaz vd.). Ankara: T.C. Başbakanlık TİKA.
- Ocak, A. Y. (1989). *Türk Folklorunda Kesik Baş (Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özdemir, F. (1975). İlk Dinî Destanlar ve Kesikbaş Destanı. *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı Yıllığı 1975*. Ankara: Folklor Araştırmaları Kurumu Yayınları, 123-129.
- Öztelli, C. (1976). İslâmiyetten Sonra İlk Halk Edebiyatı ve Anadolu'da Meydana Gelen Eserler, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Seminer Bildirileri 27-29 Ekim 1975 Konya (344-350)*. Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları.
- Öztürk, Z. (2003). Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1 (4): 131-155.